

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д-р Невена Маринова Гавазова,
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
Филологически факултет, катедра „Българска литература“,
за дисертационния труд на **Пламена Георгиева Костова**, редовен докторант в
катедрата по Кирилometодиевистика към Факултета по славянски филологии при
Софийския университет „Св. Климент Охридски“,

на тема:

Успението на св. Йоан Богослов (ВНГ 916) в южнославянската традиция.

Текст и контекст

представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Научна специалност: Българска литература (Старобългарска литература)

Научен ръководител: **доц. д-р Диана Атанасова-Пенчева**

1. Образование и професионална квалификация на дисертантката

Пламена Георгиева Костова завършва специалност *Българска филология* във Великотърновския университет (2013-2017). Още в студентските си години проявява интерес в областта на медиевистиката. В резултат на допълнителните си занимания по старобългарски език, средновековна литература, история и култура тя придобива задълбочени и комплексни знания в областта на литературоведската и езиковедската медиевистика, запознава се със спецификата на средновековната християнска култура, усвоява методологията на няколко медиевистични направления; изгражда умения за работа със средновековни писмени паметници, за анализ и систематизиране на голям обем информация. Практическата ѝ работа се изразява в запознаване с научните постижения върху Супрасълския сборник и провеждане на самостоятелно изследване на тема „Житието на св. аморийски мъченици в състава на Супрасълския сборник“, което защитава успешно като дипломна работа през юни 2017 г.

От 2017 до 2018 г. Пламена Костова получава отлична подготовка в областта на старобългарската литература и култура, средновековното културно наследство, старобългарския език, работата с ръкописи и архивни фондове в магистърската програма по Старобългаристика на СУ „Св. Климент Охридски“ и под ръководството на доц. д-р Диана Атанасова-Пенчева защитава магистърска теза на тема „Мъчението на св. Варвара в южнославянските календарни сборници (Изследване и издание на текста)“.

Естествено продължение на професионалното развитие на Пламена Костова е периодът на докторантурата в катедрата по Кирилometодиевистика (зачислена с РД 20-155/21.01.2019 и отчислена с право на защита с РД-20-508/24.02.2022) под научното ръководство на доц. д-р Диана Атанасова-Пенчева.

През септември 2022 г. докторант Пламена Костова е избрана за асистент в Института за литература към БАН, секция „Стара българска литература“.

До настоящия момент дисертантката има 13 публикации, от които 5 в реферирани издания; няколко статии под печат; съставител е на два сборника от конференции; участва във вътрешни и външни за СУ научни проекти и в организацията на научни форуми.

Предвид досегашната ѝ публикационна, научноизследователска и проектна дейност, уменията ѝ на организатор, координатор и администратор на научни форуми, придобития преподавателски опит, активната ѝ работа като магистрант и докторант в катедрата по Кирилometодиевистика при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ считам, че Пламена Костова е успешен висококвалифициран млад учен с необходимите компетенции и опит, с голям потенциал за научно израстване.

2. Процедура и материали по дисертационния труд

Процедурата по организирането на публичната защитата е проведена съобразно законоустановените срокове и правилата, предвидени в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ във връзка със ЗРАСРБ и ППЗРАСРБ. На научното жури бяха предоставени необходимите документи и материали, събрани по реда на чл. 67, ал. 5 ПУРПНСЗАДСУ.

Дисертационният труд е оригинален и съдържа научни резултати с приносен характер в областта на филологическата медиевистика (чл. 64, ал. 1 ПУРПНСЗАДСУ). Избраната тема е дисертационна, развита въз основа на ясно изградена концепция – добър белег за отношението обект на изследването / анализ / резултати и перспективи. Подходът към темата е иновативен. Формалните критерии за вид, обем и структура на дисертационния труд са спазени (чл. 64, ал. 2 ПУРПНСЗАДСУ). Навсякъде в текста цитирането е коректно и терминологичният апарат е ясно дефиниран.

3. Характеристика на дисертационния труд и автореферата

Обсъденият и предложен за публична защита дисертационен труд на Пламена Георгиева Костова е с общ обем от 422 страници и се състои от две части: *Изследване* с увод, шест глави и заключение (с. 3-193) и *Приложение* (с. 194-422). Темата е намерена сполучливо и заглавието напълно отговаря на съдържанието на рецензирания текст.

Първата част – *Изследване* (с. 3-193) успешно развива някои тези, познати ни от статиите на Пламена Костова, публикувани в специализирани научни издания. Такава справка дава възможност да оценим не само депозирания дисертационен труд, но и процеса на работа, изследователския маниер на авторката. Осъзнаването на характера на научната дейност като процес, който не завършва с публикуването, е заявено на няколко места в текста – напр. предположението за гръцкия протограф, което само по себе си е значимо откритие на дисертантката (с. 188 в. с. 140; Автореферат, с. 17), заявката за осъществяване на новобългарски превод на *Успението на св. Йоан Богослов* с критическо издание на текста (Автореферат, с. 20) и др.

В **увода** (с. 3-6) се определя обектът на изследването – *Успение (Деяние? – бел. моя, НГ) на св. Йоан Богослов* – текст, върху който липсват самостоятелни проучвания. Изяснява се мотивът за ограничаването на изследователските търсения около присъствието на произведението в южнославянските календарни сборници: „по този начин бихме могли да проследим както пътя на творбата от византийска в славянска среда, така и историята на текста в конкретен тип състави“ (с. 3-4). Целите на проучването се определят с оглед избрания „филологически подстъп към *Успението на св. Йоан Богослов*“ в две групи: първо, археографско и текстологическо изследване и второ, литературна интерпретация.

Поставените конкретни задачи визират модела на някои съвременни стратегии за агиоложко проучване, основани на компаративно-текстологически и литературно-теоретични изследователски методи с очаквания научен резултат: „от една страна, изясняването на историята на текста в конкретен литературен и културен контекст, от друга, разкриване и анализиране на чисто литературни особености и похвати, които са му присъщи“ (с. 5).

Проблемът за формирането и разпространението на почитта към св. Йоан Богослов в южнославянската ръкописна традиция е предмет на изследване в **първа глава (Култът към свети Йоан Богослов, с. 7-17)**. Като подстъп към темата (с. 7-12) е включена информация за св. Йоан Богослов (данни от Новия Завет, светоотеческата литература и Свещ. Предание). С оглед на цялостната концепция на рецензираното научно изследване ми се струва, че този агиобиографичен фрагмент (с. 7-9) би се вписал доста по-убедително тук в контекста на някои съвременни теологически изследвания. Тъй като задачата ми е да посоча онези приноси в дисертационния труд, които дават законово основание за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, по-долу ограничавам бележките си само до зададените в увода изследователски параметри.

Същинското въведение обобщава съществуващата научна информация за формирането на почитта към св. Йоан Богослов и посочва необходимостта от проучване на цялостната традиция на разпространението на текста в южнославянския ареал и в контекста на битуването му в гръцката ръкописна традиция. Прецизните наблюдения и верните формулировки показват добрата ориентация на авторката в научните изследвания. Археографският преглед на преписите е внимателно обследван и добре структуриран, текстологичната история е точно представена: Пламена Костова е анализирала средата на възникване и разпространение на почитта към св. Йоан Богослов, като е отчела всички преписи и изследвания, до които е имала достъп.

Три опорни точки визират трите направления, в които се проследява текстологичната история на *Успението*: по достъпните ѝ каталози и справочници авторката посочва текстовете, които обслужват почитта към светеца във византийската **(1.1. Текстовете за св. Йоан Богослов във византийската традиция, с. 13-14)** и в славянската **(1.2. Св. Йоан Богослов в славянската традиция, с. 15)** ръкописна традиция и въз основа на конкретни наблюдения прави обобщението, че „култът на светеца е обслужван от множество текстове и в двете традиции“ (с. 15). Като основен източник на информация е използван справочникът на Кл. Иванова за славянски агиографски наративи и ораторски творби ВНБС, където са изброени известните южнославянски преписи и е посочен предполагаемият гръцки протограф.

Кратките синаксарни наративи **(1.3. Синаксарните четива за св. Йоан Богослов в славянската и византийската ръкописна традиция, с. 16-17)** са представени по археографските данни на М. Спасова (2015:78-80) и цитираната там литература с

уговорката, че не влизат в обхвата на дисертационното изследване. Мисля, че една литературно-тълкувателна съпоставка на *Успението* и синаксарните четива, която Пламена Костова би могла да осъществи успешно в бъдещите си проучвания, е важен подстъп към изграждане на пълна текстологична картина на формирането и разпространението на почитта към светеца в южнославянския ареал, в полза на бъдещи агиоложки проучвания.

В тази част на изследването се изявява способността на Пламена Костова да извежда от научната и справочната литература данните, които се отнасят към предмета на нейното филологическо изследване. Систематизацията на славянските ръкописи и техните гръцки съответствия е несъмнен принос към очертаване обема и характера на старобългарската преводна литература и контекста на нейното разпространение.

Втора глава (*Успението на св. Йоан Богослов*, с. 18-59) представя съдържанието и структурата на произведението. Кратките сюжети в състава му са графично отделени (с. 18-35), което улеснява по-нататъшното им цитиране. Преразказът им не се ангажира с анализи и интерпретации, което ме навежда на предположението, че това дело е замислено като първа крачка към осъществяването на новобългарски превод за публикуване паралелно с критическото издание на текста.

Отграничени са стъпките при осмисляне на произведението:

История на текста (с. 30-31) – коментирани са съществуващите в науката хипотези по въпроса за мястото и времето на възникване на текста и за неговото авторство. Пламена Костова подлага на проверка известните ѝ научни факти, като разширява погледа си и към културно-историческата среда на неговата поява и разпространение. Прилагането на комплексен подход при анализа довежда до важни изводи с безспорен научен принос.

История на проучванията (с. 32-35) – включва обзор на изследванията върху поставените по-горе въпроси. Оценявам умението на Пламена Костова от големия обем литературно-теоретически разработки да извлече най-адекватното за нейния аналитичен подход към произведението. Склонността ѝ да ревизира съществуващи хипотези (вж. напр. с. 33) и да гради своя позиция на базата на личния си изследователски опит е един от приносните моменти в тази част на изследването. Разсъжденията ѝ обаче биха могли да се развият успешно с включването на един по-широк интердисциплинарен подход. Верността към избрания теоретико-изследователски хоризонт не ѝ позволява да види пътуването на Йоан и Прохор (с. 33), например, не само като движение в пространството, но и като дело на проповедници, чиято цел е не да стигнат по най-прекия път от една точка до друга, а да проповядват Христовото учение в земния си път (мисля, че и този факт има отношение към въпросите, на които авторката се опитва да даде отговор); като разсъждава за названията на несъществуващи градове – *плод на въображението* (с. 33) нека не забравя, че, освен имената на известните ни днес селища, в писмените паметници са отразени и местни названия, които обслужват определен географски ареал (напр. антропоним, превърнал се в топоним, който има локална употреба) и т. н.

След прегледа на хипотезите авторката, вярна на своята методология, извежда конкретни заключения. Изследователското ѝ усърдие и любопитство я насочва към сравняване на текстове (на различни равнища) – търси общите места и *среща* противоположни позиции, за да направи обобщения от типа: „Прохор много внимателно и старателно подбира източниците, които използва при създаването на своя текст. От една страна, наблюдаваме елементи от старите *Деяния на Йоан*, но трансформирани. От друга, Прохоровата творба държи връзка със сирийския разказ за Йоан Богослов, а от трета,

Прохор използва информация за учителя си, характерна само за неговото произведение“ (с. 34).

Самият подход към текста се реализира в три структурни части:

Относно гръцките състави, в които се среща *Успението* (**2.1. Успението на св. Йоан Богослов във византийската традиция**, с. 36-43), наблюденията се ограничават: „Тъй като на южнославянска почва *Успението на св. Йоан Богослов* се разпространява в староизводни календарни сборници, ние ще се спрем в настоящото изследване само на два типа състави, посочени от немския учен (Алберт Ерхард – бел. моя, НГ): *панегирикомартирологии и менологии*“ (с. 36). Присъствието на текста в различните типове сборници се илюстрира с конкретни примери и чрез обзор на научната информация както за самия текст, така и за средата на неговото разпространение. Изводите на дисертантката (с. 43) ясно показват уменията ѝ да обобщава и систематизира данните с оглед на конкретни задачи, които си е поставила: „Направеният преглед на гръцкия контекст, в който се разпространява *Успението на св. Йоан Богослов*, е важен, защото чрез него бихме могли да проследим не само пътя на наратива за Йоан от византийска в славянска среда, а да видим историята на текста в конкретен тип сборници, в които е поместен“ (с. 43).

Южнославянските преписи в сборниците с постоянен състав, основно *четиминеи* (**2.2. Успението на св. Йоан Богослов в славянската традиция**, с. 44-52), са представени в три групи по трите редакции на *Успението* според класификацията на Кл. Иванова (ВНБС: 224-226). Важна задача, която си поставя Пламена Костова, е да проучи „взаимовръзките между отделните преписи и отношенията им с гръцкия оригинал“. Липсата на цялостни изследвания по въпроса определя наблюденията на дисертантката в тази част на изследването като несъмнено приноси за установяването на средата, в която се възпроизвежда текстът. Преписите са хронологично представени, коментирани и обобщена е наличната научна информация както за самите тях, така и за състава и характера на кодексите, в които са поместени.

Филологическият усет на Пламена Костова я насочва към интересни детайли, които тя анализира, съпоставя гръцките и южнославянските ръкописи, коментира и прави своите заключения, например: „Любопитен е и въпросът защо един апокриф, какъвто е *Успението*, има талкова широко разпространение в каноничната литература? Смятам, че това се дължи на две причини: (1) както се видя и от прегледа на византийските ръкописи, *Успението* е единствен агиографски текст в състава на разгледаните сборници, т. е. популярно е, защото липсва друг наратив. (2) *Успението* е успяло да „преодолее“ номинирането му като *забранен* текст и започва да изпълнява друга функция, а именно – да обслужва нуждата от текст, с който да се отбелязва почитта към светеца“ (с. 51). Така Пламена Костова е стигнала до вярното заключение, че е възможен и обратният механизъм – църковната традиция да се обогатява въз основа на народните вярвания. Намирам, че популярността на произведението се дължи и на неговия компилативен характер, в който явно се съдържат поучителни, увлекателни и познати топи.

Пламена Костова навлиза в света на самото произведение с представянето на неговата структура (**2.3. Структура на Успението на св. Йоан Богослов**, с. 53-59). В съгласие със заявената още в началото изследователска стратегия, тя възприема утвърден в науката инструментариум за четене и анализ на агиографски текст, който въвежда компетентно и успешно мотивира своя литературно-интерпретативен подход. Тук отчитам известна едностранчивост в библиографската осведоменост на дисертантката.

Но това не накърнява високите достойнства на нейния труд, който я представя като отлично подготвен филолог с голям потенциал за развитие.

Наблюденията ми върху нейните анализи, коментари, терминологични уточнения и дефиниции, и концептуално обосновани заключения обаче показват една пристрастеност към избрания теоретико-изследователски модел, който с методологически педантизъм се опитва да приложи дори там, където е непродуктивен. Считам за свой дълг да препоръчам на авторката да се стреми да види текста и от други позиции, за да намери своята, да прецени подходът адекватен ли е спрямо обекта на нейното изследване и така ще успее да си отговори на въпроси от типа: дали заточението е причината за написването на боговдъхновените книги (с. 56), доколко някои имена на градове са дело на авторово въображение и дали употребата им може да се свърже с това, че „Йоан Богослов пребивава в пространството на „грешния свят“. Това място е характерно за агиографските текстове от *апостолски тип*“ (с. 57) и „времето и пространството са необходими, за да покажат неизменността на образа на агиографския герой“ (с. 57), и ще преосмисли обобщения от типа „в *Успението на св. Йоан Богослов* липсват реторическите части, както и фабулната експозиция, която ни запознава с героя. Това бихме могли да определим, от една страна, като *отклонение* от фабулния строеж на агиографското произведение. От друга, липсата на тези части би могло да се свърже с ранната поява на текста... Казано с други думи, *Успението* носи белезите на *дометафрастовите* агиографски произведения“ (с. 58-59). Добре е Пламена Костова да има предвид характера и целите на средновековното художествено произведение, когато говори за неговия персонаж. За да осъзнае посланието и света на словото, обективният прочит не залага само на класическите, но и на нови изследователски инструменти: високите теоретико-методологически и литературно-тълкувателни постижения в хуманитаристиката показват, че методът не се заема, а се създава за всеки конкретен проучвателски процес.

Основната задача, която си поставя Пламена Костова в **трета глава (*Успението на св. Йоан Богослов: повествователни особености*, с. 60-83)**, е „да се проследят повествователни похвати, които са по-архаични и които познаваме от предхристиянската литература. Става дума за сюжетни и фабулни модели, които са почерпани от други типове текстове“ (с. 60). Авторката следва някои фундаментални теоретични постановки, посветени на жанра, които систематизира в хода на изложението, за да обоснове своя избор на изследователски подход, и прилага върху анализирания текст работещи в науката модели (вж. с. 61-62), от което проличава добрата ѝ теоретична подготовка при интерпретацията на произведението.

Пламена Костова възприема една научна теза, проверява цялата литература, от която въпросната теза черпи аргументите си и последователно я прилага в своето проучване. Изследователският ѝ дух обаче постоянно я насочва към нови научни полета – в анализите си тя не спира само дотам да идентифицира един или друг фабулен елемент или реторичен похват, а търси причините за употребите му, опитва се да обясни от различни гледни точки ролята му за посланията и внушенията на произведението. Така научните ѝ търсения излизат извън пределите на представените няколко мотива, сюжетни и фабулни модели, дефинирани в науката по повод на други текстове (с. 65), и правят изследването ѝ разпознаваемо по спецификата на литературния анализ, богатия език и издържания научен стил.

Понеже, според авторката, *Успението на св. Йоан Богослов* „съдържа елементи, типични за други, по-архаични наративни структури“ (с. 65), към него са приложени два

подхода с цел да се покаже архаичността на сюжета. Първият съотнася текста към античните романи – от съпоставката с Омировата *Одисея* дисертантката извежда няколко мотива, като разсъждава и върху тяхната символика в антична и в християнска културна среда (с. 66-76). Прави впечатление, че с този литературно-компаративистичен подход към средновековния текст Пламена Костова се справя успешно и заявява интерпретаторските си способности.

Вторият подход, приложен към *Успението*, е този на Вл. Проп, характерен за приказката (с. 76). Струва ми се уместно в тази част на изследването Пламена Костова да консултира наблюденията си с една теологическа гледна точка, за да обясни, например, каква е тази „свръхсила“ на протагониста и да открие културните пластове, спецификите в изкуството на отделните епохи, отразени в съпоставяните произведения. Редица изследвания в областта на интердисциплинарната медиевистика биха обогатили анализа на текста в тази му част. Така ще се преодолеят някои неточности, например, че победата над антагониста показва „светостта на Йоан“ (с. 81) – да не забравяме, че светостта е състояние, което човек постига в процеса на духовното израстване в житейския си път и няма как да се докаже приживе на праведника (когато целта на проявите на Божията благодат чрез него е друга) или: „Йоан не се отказва от проповядването на Христовата вяра, затова след смъртта си се превръща в „угодник на Бога“ (с. 83) – всъщност, преди успението си Йоан е угодник на Бога, което пък доказва, че не е претърпял смърт (като духовно състояние), а през житейския си път се е осветил и затова Църквата започва да го почита. Става ясно, че в подобни случаи строгата неотстъпчивост от заявления изследователски подход не работи. Редно е, когато проучвателят се натъкне на казус, който трябва да бъде решен чрез знания от други научни области, да проведе необходимите консултации със специалисти и да се запознае с препоръчаната от тях литература върху изследвания проблем. Затова съветвам Пламена Костова в бъдещите си изследвания да включва и други области на човешкото познание – всъщност акт, присъщ на филологическия труд.

Извън подобен род бележки (според мен не маловажни), високо оценявам способността на авторката да подчинява на своята концепция голям обем от знания, смело да поставя избора си в научното поле и да си оставя място за надграждане: „В тази глава от изследването представихме една от възможните изследователски перспективи, чрез която може да се разгледа *Успението на Йоан Богослов*. Целта е да се покаже една литературна приемственост не само на равнището на структурата, но, както ще видим в следващите части на изследването, и на равнището на сюжета“ (с. 83).

Четвърта глава (Основни мотиви в агиографския текст за св. Йоан Богослов, с. 84-117) е опит да се определят литературните особености на *Успението* чрез анализ на основните мотиви и реторичните средства. Пламена Костова си поставя за задача да отговори на въпроса дали и как функционалността на текста е повлияла върху художествените средства, използвани за изграждането на образа и за оформянето на повествованието като цяло. В хода на работата си тя обособява две групи мотиви: мотиви *топоси* (с. 85-100) и *странстващи* мотиви (с. 100-107). Двете понятия се дефинират според познати в науката концепции, които авторката е избрала да следва при провеждане на своите наблюдения. Мотивите се илюстрират с по няколко примера, анализирани по оригинален начин. Към интерпретацията на *общите места* и литературоведските си обобщения Пламена Костова подхожда аналитично, като извежда и смисловите различия между примерите към всеки мотив според различните контексти на битието му.

Извън ползрението на изследователката остават някои съвременни медиевистични изследвания, които биха обогатили, например, анализа на мотива за раздаване на земното богатство (с. 89), събличане на дрехата (с. 90-91), преобличане на жена в мъжки дрехи (с. 91) и изводът („Актът на раздаване на материалното би могъл да се определи като земно деяние, което осигурява небесното блаженство“, с. 92) би звучал много по-убедително. Мисля, че авторовата концепция за подхода към произведението би се открила много по-успешно, ако бяха потърсени повече гледни точки върху изследваната проблематика. Може би заради тази едностранчивост някои от заключенията на Пламена Костова остават недописани, въпреки че именно те могат да дадат нови направления на изследователския ѝ интерес.

Великите произведения на изкуството, на които днес се възхищаваме, доказват, че сътвореното от човешкия гений се ражда не в сблъсъка, не в игнорирането, а в комуникацията, в отворения диалог на културни пространства – както в диахронен, така и в синхронен план. Още в далечната 1975 г. С. С. Аверинцев защитава идеята, че интерпретацията на средновековната култура е „възможна само като диалог на две понятийни системи – *някогашната* и *нашата*“. Така *мотивът на възкресението* (с. 96) ще бъде вярно изяснен, ако изследователката знае, че в раннохристиянския период корабът символизира спасението в църквата, а за възкресението още тогава възникват други (раннохристиянски) символи: изобразяването на пророк Йона, на възкресяването на Лазар, на жените мироносици, които разговарят с Ангела при празния гроб на Христос (за разлика от познатите ни изображения на Възкресение Христово, които навлизат по-късно, в постиконоборския период). Убедена съм, че стойностен анализ на духовни явления от типа *изцеляване, възкресяване, прогонване на демони, клетва* и т. н. (за които става въпрос в рецензирания труд) може да бъде сторен в полето на един по-широк тълкувателен процес.

Изследователката спира вниманието си и на четири символа (*планината, цветята символика, дясно-ляво и градът*) (с. 107-117), като прави сравнения със старозаветни и новозаветни образи, паралели с други агиографски текстове и привежда конкретни научни наблюдения. Отново част от медиевистичните проучвания са останали извън библиографския обзор. Добре е Пламена Костова да има предвид, че понякога в аналитичната работа верният методологически подход може да се окаже не онзи, който сме избрали, а този, който е приложим към анализирания текст. Затова изследователският тип занимание изисква постоянна бдителност и широка библиографска осведоменост. Препоръчвам при тълкуване на символните смисли първо да се уточни дали става дума за символ изобщо или за християнски символ. Във втория случай на първо място следва да се изясни значението му в християнското изкуство и едва впоследствие да се правят по-широки аналогии и тълкувания на символните му значения в изкуството от други епохи (вж. с. 112).

Редно е да се отбележи, че в труда на Пламена Костова се намират и научно обосновани заключения с по-широк културоложки смисъл: „в средновековната книжнина... символите и образите са ключ към разбирането на текста и често препращат към Библията. В ранните текстове, каквото е анализирания агиографско произведение, ставаме свидетели на това как християнството адаптира символи и образи от Античността, пресътворявайки ги така, че да обслужват християнската идеология“ (с. 115).

Ценни наблюдения на Пламена Костова намираме в края на четвърта глава – коментарите за присъствието на повествователя (с. 115-117) (разказът се води от името

на Прохор). Точните изводи на авторката (с. 116) отвеждат към въпроса за Псевдо-Прохор, за целта на такъв тип *говорене* и др. и разширяват възприемането на художественото пространство на текста.

Едно от най-приносните постижения в научната разработка на Пламена Костова е изследването на метатекстовото присъствие на Библията в наратива за св. Йоан Богослов, осъществено в **пета глава (Библейски позовавания, с. 118-136)**. Изяснява се функцията на библейския метатекст като важен маркер за атрибуцията на текста. Терминологичните разяснения и концепцията за мястото на такъв тип изследване в медиевистичното проучване са добър подстъп към темата (с. 118). Внимателно са обследвани фундаментални научни постижения по този въпрос (Кр. Станчев, Ал. Наумов, Д. Кенанов, Р. Пикио, Н. Фрай и др.).

Библейският метатекст се представя в две групи: *точни позовавания* (с. 120-129) и *анalogии* (с. 129-136); тълкува се контекстът на употребата на всеки един от примерите. Потърсени са интересни паралели за наличието на ексцерпирания материал в други контексти и интертекстуалните връзки са представени нагледно. Отчитам като ценен принос включването на тълкувания на св. Йоан Златоуст и св. Кирил Александрийски към всеки цитат. Не убягват от погледа на изследователката и характерни повествователни техники (например начините за въвеждане на библейските позовавания); потърсени са смисловите връзки между интерполираните в текста библейски цитати и така се извежда тяхната художествена функция за изобразяване на светеца от апостолски тип (с. 129).

Заслужава да се подчертае, че конкретните наблюдения върху всяка от аналозиите и потърсените семантични връзки с библейския текст довеждат дисертантката до верни и добре дефинирани изводи, например: „В обобщение ще кажем две неща: 1. анализираната аналогия показва как едно и също позоваване на библейския текст може да се тълкува по различен начин, в зависимост от контекста, в който се намира, и 2. този пример илюстрира как Словото на Светото писание (Свещеното Писание – бел. моя, НГ) е вплетено в речта на героя“ (с. 130). По този начин е постигната дълбочина в изясняването на съдържанието и стила на произведението – важен принос за литературоведската ни медиевистика.

Аналозиите са изтълкувани през призмата на библейската образност и в паралел с употребата им в други средновековни произведения, в митологията и в някои културни традиции извън християнската. При този тип анализ се вземат предвид и научните постижения до момента (Д. Петканова, Кл. Иванова, Хр. Трендафилов, Д. Кенанов, Кр. Станчев, М. Гардзанити, Н. Гагова и др.). Авторката се опитва чрез библейските цитати да обясни поведението на героите от гледна точка на християнския мироглед и да открие посланието на текста.

Така поднесено, изследването придобива достатъчна подреденост, в която проличават идеите на Пламена Костова за разширяване на изследователските си дирения. Отчитам неоспоримия приносен характер на този труд, който заслужава да бъде оценен високо. Препоръчвам богословската терминология да се въвежда с гръцко съответствие и там, където е необходимо, да се дефинира под линия.

В началото на **шеста глава (Текстологически особености на Успението на св. Йоан Богослов. Превод и редакции, с. 137-188)** авторката маркира ориентирите, въз основа на които се датира старобългарският превод (с. 137-140). Въпросът за преводаческите техники е добре изяснен съобразно значими научни постижения (А. Минчева, Д. Кенанов, М. Димитрова и др.). Текстологическият анализ на преписите с

преглед на разночетенията (лексикални, морфологични и синтактични; пропуски и добавки), представени нагледно в табличен вид, дава основание на Пламена Костова да направи важни изводи (с. 138), въз основа на които систематизира южнославянските преписи в три основни групи (с. 138): **6.1. Редакция II: Текстологически бележки** (с. 141-164); **6.2. Редакция I: Текстологически бележки** (с. 165-182) и **6.3. Редакция III: Текстологически бележки** (с. 183-188). В трите дяла се представят езиковите особености на преписите, а с конкретни примери са показани отликите между тях на различни равнища. Ексерпираният материал е анализиран прецизно. Всяко от заключенията е добре обосновано и аргументирано.

Намирам за много важна тази част на изследването, в която чрез езиковите особености се атрибутира създаването на текста и е заложен анализът за текстологичната история на превода. Авторката би могла да поразсъждава по въпроса доколко само тези преписи, сравнени с гръцкия текст, дават система, за да можем да говорим резултатно за *текстологически анализ*, но групирането по сходства / информативни блокове и сравняването им е изключително важно с оглед на бъдещи проучвания. Мисля, че Пламена Костова отлично описва и анализира граматическите категории на езика. В текстологичната ѝ работа се намират много ценни находки, които имат важно значение за атрибутирането на текста. Тази глава от дисертационния труд е несъмнен принос в палеославистиката и доказва научната компетентност на изследователката.

Направеният текстологически анализ дава по-добра представа за промените, настъпвали в текста в резултат на продължителното му възпроизвеждане. В този контекст Пламена Костова прави важно и перспективно заключение: „славянският текст на *Успението на св. Йоан Богослов* има сравнително единна традиция, а разликите, които се идентифицират между отделните преписи, включени в южнославянските календарни състави, са резултат от продължителното битуване на текста. Що се отнася до гръцкия първообраз, наблюдаваме разминавания между него и славянския превод. На този етап от изследването смятам, че гръцкият текст, издаден от Цан, най-вероятно не е в основата на славянския превод. Едно по-задълбочено проучване на гръцкия наратив би допълнило и обогатило картината, която описва текстологическите особености на *Успението...* в процеса на работата си съпоставях славянските преписи с гръцкия наратив от ръкопис Vatican455, публикуван от Andreas Birch в изследването му *Auctarium codicis apocryph: N.T. Fabriciani*. Изданието не е пълно и липсват надредни знаци, затова остава извън границите на настоящия дисертационен труд. Подозирам, че текстът от Vatican455 лежи в основата на славянския превод. Ето защо по-нататъшните ми занимания ще бъдат свързани с изнамиране и изследване на гръцкия текст от въпросния ръкопис“ (с. 188).

Заключението (с. 189-193) предлага в систематизиран вид ключовите моменти на всяка структурна част от дисертационния труд и са изведени по-важните изводи.

Втората част – Приложение (с. 194-404) съдържа издание на текста *Успение на св. Йоан Богослов* по южнославянските преписи на пълната версия на старобългарския му превод, зад което стои огромен филологически труд, положен от Пламена Костова. Текстът се издава самостоятелно за пръв път по преписи от трите редакционни групи.

Изданието е съобразено със съвременните тенденции за графично и структурно оформяне. Описани са едиционните принципи (**1.1. Принципи на предаване на текстовете**, с. 194-195), текстът се възпроизвежда максимално точно и съдържа информация за кодикологическите и палеографски особености, а това е от значение за по-нататъшните славистични проучвания. Изданието е осъществено в части, съответстващи на редакционните групи (**1.2. Успение на св. Йоан Богослов (ZПс24) (I**

редакция, I група) (с. 196-151); **1.3. Успение на св. Йоан Богослов (Pc59) (I редакция, II група)** (с. 252-309); **1.4. Успение на св. Йоан Богослов (Деч95) (II редакция)** (с. 310-360); **1.5. Успение на св. Йоан Богослов (Хил431) (III редакция)** (с. 361-404), и е снабдено с текстокритически апарат, като към всяка част има уточнение за избора на основен текст и на преписа, по който са дадени различията.

Несъмнено, този труд изисква задълбочени лингвистични познания и отлична филологическа подготовка. Неточностите при разчитането на текста от ръкописите лесно биха могли да се коригират с редакция от специалисти при подготовката на дисертацията за публикуване.

Библиографията (405-420) съдържа общо 134 библиографски единици, от които 115 заглавия са на български език и 19 заглавия на английски, немски и гръцки (езици, които Пламена Костова ползва свободно за изследователските си цели) и е придружена от **Списък на използваните съкращения на ръкописи** (с. 421).

Авторефератът вярно и точно, в систематичен вид представя съдържанието на дисертацията – отразява както проведените изследвания, така и изводите, заключенията и хипотезите, до които е достигнала Пламена Костова.

4. Заключение

Предложеният за рецензиране дисертационен труд несъмнено има приносен характер. Той свидетелства за научноизследователските качества и филологическите възможности на Пламена Костова. Част от недостатъците имат чисто технически характер и не е трудно да бъдат избегнати, други от тях поставят сериозни задачи не само пред авторката, но и пред цялата наша филологическа медиевистика, която наред с овладяването на научното наследство упорито търси нови и невинаги гладки пътища. Пламена Костова, като изграден филолог, съумява да осмисли резултатите от различни подходи към агиографския текст и въз основа на тях да направи своите аргументирани заключения. Приложенията към дисертацията показват добро владение на съвременните едиционни принципи и са подстъп към критическо издаване на текста като част от монографичното му изследване.

Анализът на дисертационния труд показва, че Пламена Костова притежава задълбочени теоретични знания в областта на литературоведската медиевистика и текстологията и има необходимите качества и умения за провеждане на самостоятелни научни изследвания.

Като вземам предвид законовите изисквания (чл. 64, ал. 1 ПУРПНСЗАДСУ) и всичко казано по-горе, с убеденост препоръчвам на почитаемото жури да предложи на Пламена Георгиева Костова да бъде присъдена образователната и научна степен “доктор”.

15.05.2023 г.

Велико Търново

Рецензент:

(доц. д-р Невена Гавазова)